

ข้อถกเถียงต่อข้อเสนอของโจนาทาน ริกส์ ว่าด้วยกระบวนการเปลี่ยนผ่านของภาคเกษตร ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กรณีศึกษาการทำสวนยาง ของชาวนาลุ่มน้ำห้วยคอง

Debates on Jonathan Rigg's Proposal of Agrarian Transformations in Southeast Asia: a Case Study of Rubber Farms in Huay Kong Basin

ทรงชัย ทองปาน¹ / Songchai Thongpan

บทคัดย่อ

จากข้อเสนอของ “โจนาทาน ริกส์” ที่ว่าด้วยกระบวนการเปลี่ยนผ่านของภาคเกษตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และจากข้อค้นพบ “กรณีศึกษาการทำสวนยางของชาวนาลุ่มน้ำห้วยคอง” จังหวัดบึงกาฬนั้น ผู้เขียนมีข้อถกเถียงต่อคำอธิบายดังกล่าวใน 5 ประเด็นด้วยกัน กล่าวคือ (1) การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ไม่ได้เกิดการเปลี่ยนจากกิจกรรมในภาคเกษตรไปสู่นอกภาคเกษตร แต่เกิดการย้อนกลับสู่กิจกรรมเชิงเดี่ยวในภาคเกษตร (2) ที่ดินไม่ได้เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตเพียงอย่างเดียว แต่การกลับเข้ามาสู่ภาคเกษตรได้กลับมาพร้อมกับ “ความเชื่อชาวยุคใหม่” โดยเฉพาะความเชื่อชาวยุคใหม่ในการผลิตยางพาราที่มีผลต่อ “ปริมาณ” ผลผลิตและ “โอกาส” ในการจ้างแรงงานในพื้นที่ (3) เกิดการใช้แรงงานในกิจกรรมเชิงเดี่ยวและเกิดความตึงเครียดด้านแรงงานในภาคเกษตร แต่ความตึงเครียดดังกล่าว ไม่ได้เกิดขึ้นระหว่างกิจกรรมนอกภาคเกษตรและกิจกรรมในภาคเกษตร แต่เกิดระหว่างกิจกรรมในภาคเกษตรด้วยกัน โดยเฉพาะระหว่าง “ยางพารา” กับ “ข้าว” (4) เกิดการกลับมาเป็นเกษตรกรของคนหนุ่มสาว โดยที่คนรุ่นลูกหลานไม่ได้กำลังเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ไปสู่ภาคเกษตร แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์จาก “ชาวนา” มาเป็น “ชาวสวนยาง” (5) เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการบริโภคแบบเมืองอันเนื่องมาจากการกลับมาของสมาชิกในครัวเรือน “จากเมืองสู่ชนบท” ที่ได้นำเอาวิถีการบริโภคแบบเมืองกลับมาด้วย

¹ อาจารย์ประจำภาควิชาภูมิศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

คำสำคัญ: กระบวนการเปลี่ยนผ่านของภาคเกษตร การกลับสู่ภาคเกษตร การสร้างท้องถิ่นใหม่ ผู้บริโภคแบบเมืองในชนบท วิธีชีวิตแบบเมืองในชนบท

Abstract

From Jonathan Rigg's proposal regarding agrarian transformations in Southeast Asia and from the findings of 'A Case Study of Rubber Farming in Huay Kong Basin' in Bueng Kan Province, the researcher disputed Rigg's study in the following aspects. First, such transformations do not change from farm to non-farm activities, but rather a re-agrarianization of monoculture. Second, land is not the only important factor in production, but re-agrarianization comes with new 'expertise', particularly that in the production of rubber which affects the 'quantity' of products and 'opportunities' in local hire of service. Third, there are hire of service in monoculture and tension in agricultural labour. However, such tension does not exist between extra-agricultural and agricultural activities; rather, among agricultural activities, particularly between 'rubber' and 'rice' farming. Forth, young farmers return. The younger generations do not transform their identities in de-agrarianization, but the identity transformation is from 'rice farmers' to 'rubber farmers'. Finally, there is a change in livelihood and urban consumption, which derives from the return of family members 'from urban to rural' communities, bringing with them urban consumption.

Keywords: agrarian transformation, re-agrarianization, re-localization, urban consumers in rural community, urban livelihood in rural community

บทนำ

ในทัศนะของผู้เขียน “หลักฐาน” ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชนบทได้อย่างชัดเจนที่สุดก็คือ “ภาพการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน” และ “การเปลี่ยนแปลงประเภทของพืชที่ทำการเพาะปลูก” ซึ่งได้กลายมาเป็น “ตัวชี้วัด” ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนที่สุด เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและวิธีการดำรงชีพของคนในชนบท เจกเช่นเดียวกับชนบทอีสานในปัจจุบัน โดยเฉพาะในพื้นที่ “ลุ่มน้ำห้วยคอง” จังหวัด

บึงกาฬ ที่ภาพการหายไปของไร่มันสำปะหลัง ภาพการไถกลบนาข้าวและภาพการปรากฏขึ้นของสวนยาง “พืชมหัศจรรย์” ทั้งในประเทศไทยและภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สะท้อนให้เห็นว่า สังคมชนบทของอีสาน “กำลังจะเปลี่ยนไปอีกครั้ง”

สาระสำคัญของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้มีแค่เพียงการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต ความสัมพันธ์การผลิตและพลังการผลิตจากที่เคยได้ผลผลิต “ปีละ 1-2 ครั้ง” เป็น “วันเว้นวัน” จาก “ฤดูกาล” เป็น “รายวัน” จาก “ได้ผลผลิตไม่แน่นอน” เป็น “แน่นอน” จากมีรายได้เป็น “รายปี” มาเป็น “ทุกเดือน เดือนละ 2-3 ครั้ง” และจาก “รถไถนา” มาเป็น “มีดกรีดยาง ตลอดจนไปถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ (livelihood) ของครัวเรือนชาวนาที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างสุดขีด โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงวงจรการดำเนินชีวิตจาก “ทำงานกลางวัน” มาเป็น “ทำงานกลางคืน” จาก “นอนดึกตื่นเช้า” เป็น “นอนหัวค่ำ ตื่นตีสอง” จากการใช้ชีวิตส่วนใหญ่ใน “ไร่” มาเป็น “การใช้ชีวิตส่วนใหญ่ในสวนยาง” จาก “การทำงานในที่แจ้ง” เป็น “การทำงานในที่ร่ม” รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมและวิถีการบริโภคที่เปลี่ยนจากการบริโภคเพื่อความจำเป็น (need) มาเป็นการบริโภคตามความต้องการ (demand) และการบริโภคเชิงสัญลักษณ์ซึ่งเป็นที่พุดติกรรมการบริโภคเฉกเช่นเดียวกับคนเมือง ดังนั้นประเด็นสำคัญและจำเป็นที่จะต้องยอมรับในเบื้องต้นก็คือ “ยางพาราได้แปรเปลี่ยนชาวนาผู้ยากจนในอดีต ให้กลับกลายเป็นเศรษฐีใหม่ภายในระยะเวลาไม่กี่ปีและการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็ได้ทำให้ “ชีวิต” ของพวกเขาเปลี่ยนไปด้วย” แม้จะมีข้อถกเถียงกันว่า “ความร่ำรวย” ครั้งนี้อาจจะไม่อยู่จริงยั่งยืนอันเนื่องมาจากความผันผวนของราคายางพาราก็ตามและจากปรากฏการณ์ดังกล่าวได้นำมาสู่ประเด็นการศึกษาเรื่อง “เศรษฐีใหม่สวนยาง”: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคอง ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงชนบทอันเนื่องมาจากการเข้ามาของยางพารา โดยเฉพาะในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพ

งานวิจัยดังกล่าวได้เริ่มต้นด้วยการถกเถียงเกี่ยวกับ “คำอธิบาย” ที่ว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทของโจนาทาน ริกส์ อาจารย์ทางภูมิศาสตร์ของ

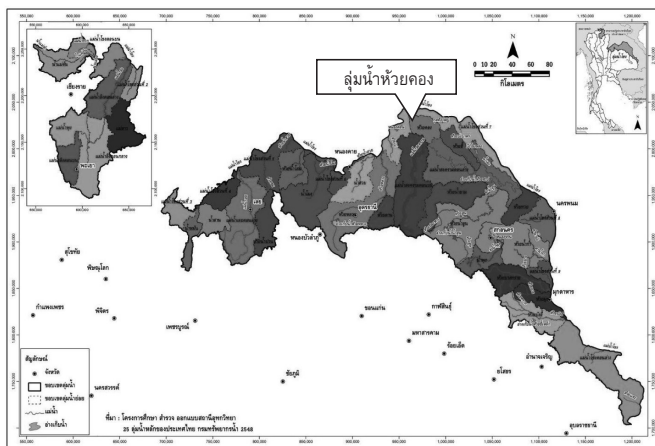
มหาวิทยาลัยเดอแรมผู้ซึ่งเข้าช่อกในการศึกษาสังคมชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ประเทศไทยและได้นำมาซึ่งคำอธิบายหลักว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงของสังคมชนบทในปัจจุบันที่เปลี่ยนจากกิจกรรมในภาคเกษตรมาสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรและเปลี่ยนจากกิจกรรมเพียงไม่กี่กิจกรรมมาสู่กิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต อย่างไรก็ตามในกรณีของการเปลี่ยนแปลงในกลุ่มน้ำห้วยคอง ผู้เขียนกลับมีข้อเสนอตรงกันข้ามว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เปลี่ยนจากกิจกรรมในภาคเกษตรมาสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตร แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้วนกลับมาอยู่ในภาคเกษตรและเป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างความมั่นคงในเรื่องของรายได้ด้วยการลดกิจกรรมที่หลากหลายลงด้วยการดึงแรงงานในครัวเรือนกลับคืนมา เป็นการกลับมาของสมาชิกในครัวเรือนชานาจากการเป็นกรรมกรในเมือง อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชานา ยังคงเป็นไปตามที่ริกส์อธิบายกล่าวคือ การกลับมาของสมาชิกครัวเรือนชานาได้นำเอาวิถีการดำเนินชีวิตแบบเมืองกลับมาด้วย ดังนั้นครัวเรือนชานาจึงยังคงเป็นผู้ผลิตในชนบท (rural produces) ในขณะที่เดียวกันก็เป็นผู้บริโภคแบบเมือง (urban consumers)

ดังนั้นบทความนี้ผู้เขียนจึงมีวัตถุประสงค์ที่ต้องการจะนำเสนอข้อถกเถียงและข้อสนับสนุนที่มีต่อคำอธิบายว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงชนบทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ดังที่ริกส์ที่ได้อธิบายไว้ โดยอาศัย “หลักฐาน” บางประการจากกรณีศึกษา “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง”: การเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีพของครัวเรือนชานาในกลุ่มน้ำห้วยคองโดยมีรายละเอียดต่างๆ ดังนี้

บริบทของ “สนาม”

“ลุ่มน้ำห้วยคอง” สนามในการศึกษาคั้งนี้ เป็นหนึ่งใน 28 ลุ่มน้ำย่อยของลุ่มน้ำโขงตอนล่าง (Lower Mekong River) ตั้งอยู่ใน จังหวัดบึงกาฬ กินขอบเขตพื้นที่อำเภอเมืองบึงกาฬ อำเภอพรเจริญ อำเภอโซ่พิสัยและอำเภอปากคาดมีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 711.90 ตารางกิโลเมตร หรือ 444,935 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 1.25 ของพื้นที่ลุ่มน้ำขอบเขตพื้นที่ลุ่มน้ำทางทิศเหนืออยู่บนแนวสันปันน้ำของห้วยคองกับ

ลำน้ำสาขาที่ไหลลงแม่น้ำโขง ทางทิศตะวันออกอยู่บนสันปันน้ำของห้วยชากกับ
ห้วยอี ทิศตะวันตกอยู่บนสันปันน้ำของห้วยยังห้า ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำสาขาแม่น้ำโขง
ส่วนที่ 7 ทางทิศใต้อยู่บนแนวสันปันน้ำระหว่างห้วยคองกับห้วยขมิ้นและจุดบรรจบ
ห้วยคองกับแม่น้ำสงคราม (Hydro and Agro Informatics Institute, 2013)

ขอบเขตลุ่มน้ำย่อย ห้วยน้ำโจง

แผนที่ที่ 1 ที่ตั้งของลุ่มน้ำห้วยคอง (Hydro and Agro Informatics Institute, 2013)

ลุ่มน้ำห้วยคองตั้งอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) เดิมเป็น
พื้นที่ป่าที่ชาวบ้านนิยมเรียกว่า “ดงศรีชมภู” “แต่ก่อนผมมาอยู่มันเป็นดงจริง ๆ
ต้นยางใหญ่ ๆ เท่ากันกับคนโอบ” แต่หลังจาก “ดงแตก” ผู้คนจากทั่วสารทิศในอีสาน
ไม่ว่าจะเป็นคนจาก “อุดร ขอนแก่น นครพนม หนองบัว สาระคาม อุบล...” ได้อพยพ
ย้ายถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่นี้เนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ “ผมหนี
มาจาก กุมภวาปี ผมอยู่ที่นั่นก็เบื่อในการทำอ้อยมันซ้ำซ้อนและก็ปลูกซ้ำซ้อน
มันหนัก ผมอ้อยไม่อยู่หรอก บอกพ่อทำไปเหอะ ผมจะไปทำนาเพราะว่าทางนี้เขามี
นากันเยอะ ผมมาเห็นเลยตัดสินใจอยู่กับแฟน...อุดมสมบูรณ์ดีเพราะว่ามีนา มีข้าว”
ความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวได้ถูกบอกต่อๆ กันไปทำให้เกิดคลื่นของการอพยพเข้า
มาอยู่หลายระลอก “ผมขึ้นมาที่นี่มาครั้งแรก 3-4 เดือนก็ลงไป มาจากยโส มีญาติ

ขึ้นมาบวชเป็นพระลงไปแล้วบอกว่าที่นี่ที่มันหลายและมันถูก มันกว้างมันขวางเลย มาเบิ่ง อยู่ยโสธรทำนาทำไร่อยู่หลายปีบวช” (Loetprasoe, 2013) ดังนั้นผู้คนในลุ่มน้ำห้วยคองจึงเป็น “คนอีสาน” ที่มีความหลากหลายของที่มีมา แต่มีอัตลักษณ์ร่วมกันคือเป็น “คนอีสาน” ดังนั้นประเพณีวัฒนธรรมความเชื่อจึงเหมือนกับคนอีสานทั่วๆ ไป และด้วยลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ลุ่มสลับกับที่ดอนที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ที่ลุ่มจึงถูกใช้ประโยชน์เพื่อการปลูกข้าว ส่วนที่ดอนใช้ทำไร่หรือทำนาตอน ในแต่ละปี “พอต่านาเสร็จลงกรุงเทพ เข้ากรุงเทพ หาทำงานเอา หมดงานกรุงเทพ พอถึงหน้าเก็บเกี่ยวก็กลับมา บ้านผมนี้ไปหลายกว่าเขาทั้งหมด หน้านาเสร็จปุ๊บก็ไป พอถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็เก็บเกี่ยวให้แล้ว” (Yuenchips, 2013) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันหลังจากยางพาราเข้ามาที่เนินเกือบทั้งหมดรวมทั้งที่ลุ่มบางส่วนถูกเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่ปลูกยางพารา ส่วนที่ลุ่มต่ำที่มีน้ำท่วมในฤดูฝนยังคงใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ทั้งนี้ลุ่มน้ำห้วยคองมีที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ปลูกยางใหม่ (Non-traditional plantations) ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นในการปลูกยางมากที่สุดในกลุ่มน้ำโขงตอนล่าง นอกเหนือไปจากพื้นที่ในเขตยูนนาน ประเทศจีน (Li & Fox, 2012: 422) ดังนั้นลุ่มน้ำห้วยคองจึงเป็นพื้นที่ที่มีพลวัตของการเปลี่ยนแปลงจากวิถีการดำรงชีพจาก “ชาวนา” ไปเป็น “ชาวสวนยาง” มากกว่าพื้นที่อื่นๆ

การได้มาซึ่ง “หลักฐาน” ที่นำมาสู่ข้อ “ข้อถกเถียง”

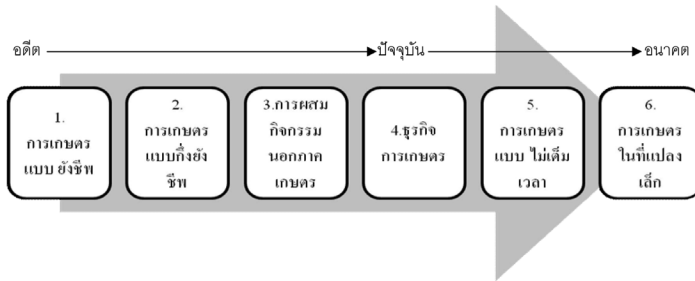
สำหรับการได้มาซึ่ง “หลักฐาน” ที่นำมาสู่การถกเถียงกับริกส์ในครั้งนี้ ผู้เขียนได้จากการทำงานภาคสนาม โดยอาศัยทั้งจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมด้วยการเข้าไปอาศัยอยู่ในพื้นที่เพื่อสร้างความคุ้นเคยกับ “สนาม” ในฐานะผู้อยู่อาศัยคนหนึ่ง การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของผู้ให้ข้อมูลหลักโดยเฉพาะในกิจกรรม “การทำมาหากิน” อาทิ การทำนา การสวนยาง เพื่อ “ทำความเข้าใจ” ชีวิตของพวกเขาเหล่านั้น ผ่านมุมมองของคน ในขณะที่เดียวกันในฐานะ “นักภูมิศาสตร์” ผู้เขียนก็ได้อาศัยการสังเกตบริบทของ “สนาม” ทั้งในมิติของกายภาพที่เชื่อมโยงเข้ากับลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมผ่านภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่ปรากฏ เพื่อทำความเข้าใจบริบทใน “ปัจจุบัน” ขณะเดียวกันก็อาศัย

การศึกษาบริบทใน “อดีต” ผ่าน “คำบอกเล่า” ของผู้ให้ข้อมูลซึ่งทำให้มองเห็นภาพ การเปลี่ยนแปลงได้อย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นการ “พูดคุย” และ “การสัมภาษณ์” ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูล จึงเป็นวิธีการหลักในการได้ มาซึ่งข้อมูลสำหรับการทำงานสนามครั้งนี้ โดยผู้เขียนได้เริ่มจากการสัมภาษณ์ “ผู้เฝ้าประตู” ที่เป็นตัวแทนหน่วยงานต่างๆ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชน อาทิ เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ ตัวแทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้ช่วย/ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งนำไปสู่ผู้เฝ้าประตูในลำดับต่อไป โดยเฉพาะ “ผู้ปลูกยางกลุ่มแรกๆ” ของชุมชน และนำไปสู่ครัวเรือนชาวนาคนอื่นๆ

ข้อถกเถียงที่มีต่อข้อเสนอของริคส์

การเก็บข้อมูลดังกล่าว ได้ทำให้ผู้เขียนพบว่าคำอธิบายบางประการของริคส์ ไม่น่าที่จะสามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ทั้งหมดหรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง “อย่างพารา” กำลังทำให้คำอธิบายกระบวนการเปลี่ยนผ่านของภาคเกษตรในภูมิภาคนี้ เปลี่ยนไปอีกครั้ง กล่าวคือ

ประการที่ 1 การย้อนกลับสู่กิจกรรมเชิงเดี่ยวในภาคเกษตร ริคส์ได้ อธิบายว่า ในปัจจุบันการเปลี่ยนผ่านทางเกษตร เป็นการเปลี่ยนผ่านไปสู่กิจกรรมที่ หลากหลาย (pluriactivity) (Rigg, 2005: 176) โดยผู้คนในสังคมชนบทได้สร้างความ หลากหลายทางอาชีพทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร เป็นการอาศัยซึ่งกัน และกัน (complementarities) ของกิจกรรมเกษตร (farm activities) และนอกภาค เกษตร (non-farm activities) เพื่อให้เกิดความหลากหลายในแหล่งที่มาของรายได้ (Rigg & Parnweel, 2012: 1474-1475) การปรากฏของกิจกรรมที่หลากหลาย (pluriactivity) ได้กลายมาเป็นยุทธศาสตร์การเอาตัวรอด (survival strategy) ของ คนชนบทอันเนื่องมาจากรายได้จากเกษตรเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะสร้าง ความมั่นคงให้กับครัวเรือนได้ โดยเฉพาะเมื่อเทียบกับความจำเป็นตามมาตรฐานใน การดำรงชีพของพวกเขา (Rigg & Parnweel, 2012: 1475) อย่างไรก็ตามริคส์ระบุ ว่าไม่ใช่ทุกครัวเรือนที่เป็นเช่นนั้น

แผนภูมิที่ 1 สรุปรูปประเภทของการเกษตร (Agrarian type) ของการเปลี่ยนผ่านทางภาคเกษตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามข้อเสนอของริกส์ (Rigg, 2005: 180)

นอกจากนี้ริกส์ยังระบุว่าชนบทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และประเทศไทยสะท้อนให้เห็นถึงการเคลื่อนที่จากภาคเกษตรสู่นอกภาคเกษตร (farm to non-farm) (Rigg, 2012: 176 และ Rigg & Nattapoolwat, 2001: 945) เขาระบุว่า การเปลี่ยนแปลงในชนบทนั้น การทำงานนอกภาคเกษตรเป็นการช่วยแก้ปัญหาเชิงวิกฤตให้กับครัวเรือนชนบท ในขณะที่การทำเกษตรเหมาะสำหรับครัวเรือนที่มีทรัพยากรที่ดินเพียงพอที่จะสามารถสนองต่อความต้องการเฉลี่ยของครัวเรือนได้ ดังนั้นการลดลงของทรัพยากรที่ดิน ราคาผลผลิตทางการเกษตรที่หยุดนิ่งและความต้องการทางรายได้ที่เพิ่มขึ้นทำให้การทำงานนอกภาคเกษตรช่วยแก้ปัญหาเชิงวิกฤตได้ (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 956-957) ส่งผลให้วิธีการดำรงชีพของคนในชนบทกำลังถูกทำให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งความหลากหลายเชิงพื้นที่ เช่น วิธีการดำรงชีพที่กำลังเปลี่ยนไปจากวิถีชีวิตแบบชนบท (delocalize) และความหลากหลายในเชิงของภาค (sectorally diversification) (Rigg, 2005: 179) ริกส์ระบุว่า การเคลื่อนที่จากภาคเกษตรสู่นอกภาคเกษตรสะท้อนให้เห็นการเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของบริบทโลก (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 945) และเป็น “deagrarianization” การทำกิจกรรมนอกภาคเกษตรสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการในการทำให้กลายเป็นสินค้า (commercialization) และกระบวนการทำให้กลายเป็นสากล (globalization) ของการดำเนินชีวิต (live) และวิธีการดำรงชีพ (livelihoods) (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 949)

อย่างไรก็ตามกรณีศึกษา “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง” ผู้เขียนกลับพบปรากฏการณ์ที่น่าสนใจหลายประการที่แสดงให้เห็นว่า การเปลี่ยนผ่านทางการเกษตรในลุ่มน้ำห้วยคอง ไม่ได้กำลังเคลื่อนไปสู่กิจกรรมที่หลากหลาย (Pluriactivity) แต่กำลังเคลื่อนที่ย้อนกลับสู่กิจกรรมเชิงเดี่ยวในภาคเกษตรกล่าวคือ

1) “ความสม่ำเสมอในการเก็บเกี่ยวผลผลิตยางพารา” ที่แตกต่างจากพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ จากที่เคยเก็บเกี่ยวเป็น “ฤดูกาล” ปีละ 1-2 ครั้ง มาสู่การเก็บเกี่ยว “ทุกวัน” และจำหน่าย “ทุกเดือน” “เดือนละ 2-3 ครั้ง” ได้นำมาสู่ “ความสม่ำเสมอของรายได้” ที่มี “มากกว่า” รายได้จากพืชเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่ผ่านมาในอดีต แม้แต่ในช่วงที่ราคายางตกต่ำเหมือนเช่นในปัจจุบันก็ตาม ดังคำบอกเล่าที่ว่า “...เดือนหนึ่งขายสองครั้ง เฉลี่ยได้ประมาณ 20,000 บาท ยางประมาณ 800 ตัน ครอบครัวยุคนึงมีอยู่ 3-4 คนใช้เงินไม่ถึง 5,000 บาท ทำไมจะอยู่ไม่ได้ ใส่ปุ๋ยแค่ 10 กระสอบ อย่างสูงปีหนึ่ง 2 ครั้ง ก็หมดแค่ 20,000 บาท กรี๊ดเดือนเดียวก็ได้แล้ว...” (Siyamat, 2013)

2) การผลิตยางพาราในภาคอีสานเป็นการผลิตภายใต้บริบทที่ดินขนาดเล็ก “คนหนึ่งประมาณ 10-20 ไร่ บางคนก็ 500 ตัน บางคน 1,000 ตัน 2,000 ตันก็พอไหว” ผวนกับลักษณะกิจกรรมการผลิตที่ “กรี๊ดทุกวัน” หรือ “กรี๊ดสองวันเว้นหนึ่งวัน” และกิจกรรมอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง อาทิ การหยุดน้ำกรด การจำหน่ายผลผลิต การดูแลสวน การใส่ปุ๋ย ฯลฯ รวมทั้งความต้องการในการลดต้นทุนการผลิตด้วยการใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก “ส่วนมากประมาณ 10-15 ไร่จะทำเอง” “บ่จ้างหอรอครับ แบบว่าลูกก็มีสองสามคนอยู่เนะ ก็เลยช่วยกัน” ดังนั้นเมื่อความมั่นคงในเรื่องของรายได้ผนวกเข้ากับความมั่นคงในเรื่องของแรงงาน จึงก่อให้เกิดการดึงดูดสมาชิกในครัวเรือนที่เคยย้ายถิ่นไปทำงานในเมืองให้กลับเข้ามาอยู่ในภาคเกษตรเช่นเดิมดังคำบอกเล่าที่ว่า “ทำกันเอง ลูกหลายคน เมื่อก่อนลูกก็ทำงานพ่อดูแล จนกรี๊ด พอรับผลประโยชน์ก็ให้ลูกกลับมาทำ ยังไม่ได้แยกครัวก็ต้องแบ่งกันใช้ ลูกแต่งงานแล้วอยู่บ้านข้างๆ ทำร่วมกันไม่ได้แบ่งที่ มันจะเป็นลือคๆ แปลงหนึ่งอยู่โน้น อีกแปลงหนึ่งอยู่นี้ ให้ครอบครัวนี้ไปกรี๊ดโน้น ครอบครัวนี้มากกรี๊ดที่นี่ แปลงนี้พ่อแม่ แบ่งเงินเฉลี่ยพอให้ลูกได้ใช้แต่ละงวด คนละพันสองพันก็ได้” เช่นเดียวกับอีกหนึ่งคำบอกเล่าที่ว่า “แต่ก่อนพอดำนาศรีจองกรุงเทพ เข้ากรุงเทพ หาทำงาน

เอาหมด พอถึงหน้าเก็บเกี่ยวก็กลับมา บ้านผมนี้ไปหลายกว่าเขาทั้งหมด หน้านาเสร็จปุ๊บก็ไป พอถึงเวลาเก็บเกี่ยวก็เก็บเกี่ยวให้แล้ว” “คนไม่เข้าแล้วครับกรุงเทพ” “กลับมาเยอะ ในเขตนี้คนกลับมาเยอะ ปีสองปีนี้” ดังนั้นความมั่นคงของรายได้จากยางจึงทำให้ครัวเรือนชาวนา “ไม่ต้องไปรับจ้างงาน” ที่อื่นอีก เช่นเดียวกับครัวเรือนไร่ที่ดิน “คนที่ไม่ที่ก็กลับมารับจ้าง” แต่ “มีไม่เยอะ ส่วนใหญ่มีที่กันหมด” อย่างไรก็ตาม บางครัวเรือนสมาชิกยังไม่กลับมาเป็นเพราะ “คนที่ไม่ส่วนใหญ่เป็นคนที่กำลังปลูกยางยังเล็กอยู่ ยังกรี๊ดไม่ได้” (Yuenchup, 2013; Loetprasoet, 2013; Siyamat, 2013)

3) “ไถนาเฮ็ดสวนยาง นามันลุ่มๆ ดอนๆ แต่ก่อนมันเป็นโนนก็เฮ็ดข้าวตอพออย่างมีราคา ก็เอาออกเหลือไว้แต่ร่อง” “เพ็งโละปลูกยางปีนี้” “ปลูกเอาไว้พอกินเป็นข้าวเหนียว ไม่ค่อยได้ ไม่คุ้ม มันสู้ยางบ่ได้ ข้าวสามสิบตุง ข้าวสามกระสอบยังไม่ได้ค่าปุ๋ย เทียบยางบ่ได้เลยเพราะว่าได้เงินตลอด หกเจ็ดมีอนี้ก็ได้เงิน” “คนในที่ลุ่มก็มีนา แต่เหลือน้อย ส่วนใหญ่เอามาปลูกยางกันหมด ลดที่นา ปลูกยาง รุ่นนี้ปีสองปีโละนาปลูกยาง” “รายได้จากยาง ซื้อข้าวได้ทั้งปี” ที่แรกก็เฮ็ดนาอยู่ ปีละ 70-80 ไร่ ปุ๋ย พอเขาพากันมาปลูกยางก็เลยเปลี่ยนมาปลูกยางเพราะว่านาเป็นที่ดอน นาสูง ไร่นาไม่เหมาะสม เปลี่ยนนามาเป็นไร่ยางพาราดีกว่า” แม้แต่ที่ลุ่มที่ซึ่งถูกบังคับด้วยลักษณะทางกายภาพเองให้สามารถปลูกข้าวได้เพียงอย่างเดียว ครัวเรือนบางรายก็ยัง “ทำคันให้สูง ปลูกตามคัน ต่อไปผมก็จะทิ้งนา ทำคันให้ใหญ่อีก พอมันโตขึ้นไม่เอานา ตัวผมวางโครงการไว้” หรือ “ของผม นามผมเป็นแพใหญ่ก็ปลูกงา 2 ปีตันเท่าขวดเหล้า เพราะกันดินทำเป็นถนน รถไปได้ ยกดินสูงประมาณเมตรยี่สิบ ลงทุน เปลี่ยนจากนามาเป็นสวนยาง” หรือกรณีของบ้านศรีสุขพัฒนา หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอไชยสิทธิ์ที่เดิมมีครัวเรือนที่ทำนาจาก 252 เหลือครัวเรือนในปัจจุบันไม่ถึง 30 ครัวเรือนที่ยังคงมีที่นา “มันเห็นกันได้ พื้นที่ที่เป็นครึ่งบกครึ่งน้ำก็โละออกออกปลูกยาง เดิมมีนาติดบ้านก็โละ ลดลงไปจนถึงห้วย แต่ก่อนจะเป็นนาพรีดขึ้นไปทางโนนพอเห็นกันได้ โละกันมา...เจ้านั้นโละ เจ้านี้โละ ถึงห้วย ก็โละทำยาง” (Uporakhot, 2013) จากคำบอกเล่าดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าครัวเรือนชาวนากำลังลดที่นาลงเหลือเพียงแค่ว่า “พอกิน” มีบางส่วนไถกลับที่นาเมื่อได้ “ซังน้ำหนัก” ถึง “ความคุ้มค่า” แล้วตัดสินใจว่า “ยาง” ดีกว่า “ข้าว” บางส่วนลงทุนปรับเปลี่ยนกายภาพให้สามารถปลูกยางได้

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงการลดลงของกิจกรรมการผลิตในภาคเกษตร (จากนาเป็นสวนยาง) และเป็นสิ่งยืนยันได้ว่า การเปลี่ยนผ่านทางการเกษตรในพื้นที่เพาะปลูกยางพาราใหม่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือเช่นพื้นที่ในลุ่มน้ำห้วยคองนั้น ไม่ได้กำลังเคลื่อนไปสู่รูปแบบการประกอบอาชีพที่หลากหลาย แต่กำลังเคลื่อนที่ไปในทิศทางตรงกันข้าม” กล่าวคือ การประกอบอาชีพเพียง “กิจกรรมเดียว” ได้แก่ การผลิตยางพาราและยังคงมีตำแหน่งที่อยู่ในหมู่บ้านมากกว่าการย้ายถิ่น ดังนั้นหากพิจารณาการเปลี่ยนผ่านทางการเกษตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตามข้อเสนอของริกส์ (Rigg, 2005: 180) จะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเกษตรในพื้นที่ดังกล่าว กำลังเคลื่อนที่ย้อนกลับจากกิจกรรมที่หลากหลาย (Pluriactivity) ตามความหมายที่ริกส์ระบุว่า “เป็นการผสมรวมระหว่างการทำเกษตรแบบยังชีพและการค้ากับกิจกรรมต่างๆ นอกภาคเกษตร การย้ายถิ่นและการทำให้ท้องถิ่นหมดไป (delocalization) ของการทำงานเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ” มาสู่การทำเกษตรแบบกึ่งยังชีพ (Semi subsistence) ซึ่งเป็นการผสมรวมกันของการทำเกษตรเพื่อยังชีพและการค้า นั่นก็คือการทำนาเพื่อบริโภคในครัวเรือนและทำสวนยางเพื่อให้ได้มาซึ่งรายได้ในการจับจ่ายใช้สอย โดยที่วิถีการดำรงชีพยังคงเน้นที่การเพาะปลูกและอยู่ในหมู่บ้าน แตกต่างจากที่ริกส์อธิบาย

อย่างไรก็ตามผู้เขียนเห็นด้วยกับริกส์ในประเด็นที่ว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เป็นไปพร้อมกันทั้งหมดในทุกครัวเรือน เนื่องจากการเคลื่อนที่ดังกล่าวขึ้นอยู่กับความแตกต่างภายใน โดยเฉพาะการถือครองที่ดินทั้งในเรื่องของกรรมสิทธิ์ที่ดินและจำนวนที่ดิน ที่แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ สปก. เช่นเดียวกัน แต่ผู้ที่ไม่มีที่ดิน ก็ได้กลายมาเป็น “คนรับจ้าง” ในสวนยาง ขณะที่ผู้ที่มีที่ดินจำนวนมากเกินกว่าที่แรงงานในครัวเรือนจะสามารถทำได้ ก็ได้กลายเป็น “นายจ้าง” นอกจากนี้ยังรวมไปถึง (1) ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดินที่เหมาะสมต่อการปลูกยางอันเกิดจากคุณลักษณะทางกายภาพที่มีผลต่อความสามารถในการผลิต ซึ่งสัมพันธ์กับที่ตั้งของที่ดินระหว่าง “ที่ดอน” ที่เหมาะสมสำหรับการปลูกยาง และ “ที่ลุ่ม” ที่ไม่เหมาะสม ดังนั้นผู้ที่มีที่ดินมากจึงหมายถึงผู้ที่มีสวนยางมาก ในขณะที่ผู้ที่มีที่ลุ่มมากหมายถึงผู้ที่มีสวนยางน้อยทำให้เกิดความแตกต่างกันคนละขั้วกับในอดีต (2) ความรวดเร็วในการ

ยอมรับยางพารา กลุ่มที่ยอมรับยางพาราในช่วงแรกๆ ได้กลายเป็นผู้ที่มี “ยางใหญ่” ขณะเดียวกันก็ได้ผ่านช่วงเวลาที่ยางพารามีราคาสูงมากกว่า 100 บาท ขณะที่ผู้ที่ยอมรับช้ากว่าได้กลายเป็นผู้ที่เปลี่ยนที่หลัง ทำให้มี “ยางเล็ก” ที่ให้ผลผลิตน้อยกว่า และยังเป็นการผลิตในช่วงที่ราคายางพาราตกต่ำ และ (3) “ความเชี่ยวชาญ” หรือ “ความเป็นมืออาชีพ” ในการกรีดยางพารา ทำให้ได้ “น้ำยางที่มากกว่า” “หน้ายางไม่เสียว” และ “มีโอกาสในการรับจ้างกรีดยางมากกว่า” ทั้งนี้ในประเด็นเรื่องความแตกต่างนี้ผู้เขียนจะได้นำเสนอรายละเอียดอีกครั้งในหัวข้อถัดไป

ประการที่ 2 การกลับมาสู่ภาคเกษตรพร้อม “ความเชี่ยวชาญ” แบบใหม่ ด้วยเหตุที่ริกส์เชื่อว่า การเปลี่ยนผ่านทางการเกษตรเป็นการเปลี่ยนผ่านจากกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งไปสู่กิจกรรมที่หลากหลาย เปลี่ยนจากกิจกรรมในภาคเกษตรไปสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรทำให้ริกส์เสนอต่อมาว่าการวัดความมั่งคั่งได้เปลี่ยนจากการพิจารณาที่กรรมสิทธิ์ที่ดินมาสู่ระดับการศึกษาและโอกาสในการจ้างงาน (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 952, 955) เขาอธิบายว่า แต่ก่อนตัวชี้วัดความมั่งคั่งและชนชั้นได้แก่ กรรมสิทธิ์ในที่ดิน การทำงานในภาคเกษตรกรรมได้กลายมาเป็นตัวชี้วัดความยากจน เป็นตัวชี้วัดการแตกตัวทางชนชั้น (rural differentiation) อย่างไรก็ดีตามเมื่อเร็วๆ นี้ หน้าที่และความสำคัญของที่ดินที่นิยมใช้ในการวัดความมั่งคั่งมีความสำคัญลดลง (Rigg, 2005: 174) เนื่องจากที่ดินไม่ได้เป็นทรัพยากรในเชิงยุทธศาสตร์อีกต่อไปและคนที่ไม่มีที่ดินก็ไม่ใช่นายกจนทั้งหมด แต่ได้เกิดการขยายตัวของครัวเรือนไร้ที่ดินที่ก้าวข้ามความยากจนและความเป็นชายขอบ กลุ่มที่มีความมั่งคั่งปานกลางได้กลายมาเป็นผู้ร่ำรวยใหม่ที่ไม่มีที่ดิน (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 952) การศึกษาจึงได้กลายมาเป็นพื้นฐานของการแตกตัวทางชนชั้น (rural differentiation) เพื่อทำกิจกรรมนอกภาคเกษตรความสำเร็จของบุตรหลานอันเนื่องมาจากการศึกษาได้ทำให้ครัวเรือนมีความมั่งคั่งโดยไม่ต้องมีที่ดิน (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 953) พร้อมทั้งเป็นการเปิดโอกาสให้กับหญิงและชาย (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 952-953) ดังนั้นการมีการศึกษาต่ำจึงหมายถึงค่าแรงที่ต่ำและความหลากหลายของโอกาสที่ลดน้อยถอยลง

ในประเด็นนี้ผู้เขียนกลับเห็นตรงกันข้ามเพราะพบว่า “ที่ดิน” ยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญในการวัดความมั่งคั่งของผู้คนในลุ่มน้ำห้วยคองและยังคงเป็นเงื่อนไขที่นำมาซึ่งความแตกต่างภายใน เพราะการมีที่ดินมากหมายถึงการมี “ยางหลาย” และอาจยกระดับมาเป็น “ผู้ประกอบการ” ที่มี “ลูกน้อง” “คนหลายสวนต้องจ้าง พวกเขามีเงินหลายก็ซื้อสองสวนสามสวน” ขณะที่คนที่มีความที่ดินน้อยกว่าจำเป็นที่จะต้อง “กรีดยางสวนข้ามกัน ของตัวเอง 10 ไร่ ไปหาของคนอื่น 20 ไร่” เป็นกลุ่มที่มีกินแต่ไม่มีเก็บ “10 ไร่ ตอนนี่ยังพอกิน อยู่ได้ พอกินพอใช้ แต่ไม่มีเงินเก็บ” ส่วนคนไม่มีสวนยางก็กลายมาเป็นแรงงานในสวนยาง “บางคนไม่มีที่ก็มารับจ้าง” และกลายมาเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงมากที่สุดเมื่อยาราคาตก “เคยไปกรุงเทพฯ แล้วกลับมารับจ้างกรีดยาง แต่ตอนนี้ราคายางต่ำลง รับจ้างเขามันไม่คุ้มคือคนกรีดยางไม่คุ้ม แต่ก่อนเคยได้ 6/4 สมมติว่าเคยขายได้ 10,000 เขาก็ได้ 4,000 แต่เดี๋ยวนี้ราคายางต่ำลงจากที่เคยได้ 4,000 ก็เหลือ 2,000-3,000 ไม่คุ้ม” (Uporakhot, 2013) ซึ่งทำให้ครัวเรือนบางครัวเรือนเริ่มต้องหันหลังกลับเข้าไปทำงานต่างถิ่นเหมือนอดีตที่เคยเป็นมา

นอกจากนี้ ยังไม่ใช่เฉพาะประเด็นในเรื่องของ “กรรมสิทธิ์” และ “จำนวนที่ดิน” เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังหมายรวมถึง

(1) คุณลักษณะทางกายภาพของที่ดิน ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน และที่ตั้งของที่ดิน (ที่ลุ่ม/ที่ดอน) ที่ทำให้ที่ลุ่มซึ่งครั้งหนึ่งเป็นพื้นที่ที่ทุกคนแย่งกันเพื่อให้ได้มา ได้กลายเป็นพื้นที่ที่เป็นอุปสรรคต่อการปลูกยางพารา เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญของการปลูกยางคือ ต้องไม่เป็นพื้นที่นาหรือพื้นที่ลุ่มน้ำขัง เพราะ “มันจะไม่ได้ผล มีต้นตายบ้าง ต้นขึ้นบ้าง ได้เต็มทีก็สามสิบเปอร์เซ็นต์” ส่วน “ที่ดอนไม่เป็นไร” โดยเฉพาะนาในที่ลุ่มมากๆ “ทำไม่ได้ ยกร่องก็ไม่ได้เพราะว่าเป็นที่ลุ่ม นادمเป็นที่ลุ่มเยอะ” หรือทำให้ “ในสวนบางต้นก็เปิดกรีดยางไม่ได้ มันไม่เสมอกัน” (Khamsuda, 2013)

(2) ความรวดเร็วในการยอมรับยางพารา เนื่องจากครัวเรือน “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง” กลุ่มแรกๆ เป็นครัวเรือนที่ยอมรับยางพาราก่อนครัวเรือนอื่นๆ ทำให้สามารถเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ก่อนและยาวนานเกือบ 30 ปีและเป็นกลุ่มที่มี “ยางใหญ่” ที่ให้ปริมาณน้ำยางมาก “บ้านปทุมรัตน์ ผู้ใหญ่บ้านจะรวยมาก แกมียาง

ใหญ่ แก่เริ่มต้นคนแรก” “รุ่นแรกที่เหลือ ที่เขาเหลืออย่างปี 33 เขาก็รวยกันเต็มที” (Chaung, 2012) โดยเฉพะอย่างยิ่งครัวเรือนกลุ่มนี้ได้ผ่านช่วงเวลาที่ヤงพารา มีราคาสูง “ผมเคยได้ขาย ได้ถึงกิโลละ 102 บาท ดีใจ ขายแต่ละรอบได้ 6-7 หมื่นบาท” “กลุ่มข้าเจ้าขายราคาสูงสุดที่เคยได้ 84 บาท ยางสองถุง 100 โล ได้เงินเกือบหมื่น สมัยนั้นข้าเจ้ามียาง 10-12 ถุง มีเงินตกแสน เงิน 70,000-80,000” “ข้าเจ้าขายเดือนหนึ่งสองครั้ง ได้เดือนละ 200,000 กว่า” “ช่วงยางราคา 70-80 บาท ซึ่ย่าง เขาได้เดือนละ 200,000 บาท 200,000 กว่า ยางเขาเยอะ” (Siyamat, 2013) ในขณะที่กลุ่ม “พอรู้ว่าเขาจะเอามาให้ (กล้วย) ก็หัวคองเขา” แต่ตอนหลังเมื่อเห็นว่ากลุ่มแรกได้ผลผลิตดี ประกอบกับราคาที่สูงเกินกว่าที่คาดไว้จึงหันมาปลูกบ้างแต่ ยางอายุยังน้อยทำให้ปริมาณน้ำยางน้อยแตกต่างจากกลุ่มแรก ขณะเดียวกันราคา ยางก็เริ่มต่ำลง

(3) “ความเชี่ยวชาญ” ในที่นี้ผู้เขียนไม่ได้หมายถึงการศึกษาในระบบ การศึกษาปกติเหมือนที่ริทส์เสนอ แต่เป็นความเชี่ยวชาญที่ได้จากประสบการณ์ในการ กรีดยางและประสบการณ์ที่ได้จากการอบรมโดยหน่วยงานต่างๆ ทั้งโดยรัฐและองค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น อาทิ หลักสูตรนักรีดยางมืออาชีพและหลักสูตรวิทยากร ต้นแบบนักรีดยางมืออาชีพ ทำให้ครัวเรือนกลุ่มนี้มีโอกาสมากกว่าครัวเรือนที่ “ไม่มีความเชี่ยวชาญ” เป็น “โอกาส” ที่พิจารณาผ่าน “ปริมาณน้ำยางที่ได้” และโอกาส “ในการรับจ้างกรีดยาง” ในกรณีของครัวเรือนไร่ที่ดินหรือมีที่ดินน้อย นอกจากนี้ ยังรวมไปถึงการกลายเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” หรือ “มืออาชีพ” ในการทำสวนยางพารา “ไปเป็นวิทยากร เป็นงานเสริมที่หน่วยงานเขาจ้างไป ส่งไป บางที่ก็เกษตรจังหวัด บางที่ก็อำเภอส่งไป บางที่ อบต. เขามีนงบประมาณจัดฝึกอบรม เรียกไปเองโดยตรง ก็มี” (Yuenchips, 2013) หรือ “มืออาชีพ” ที่ผ่านประสบการณ์จากภาคใต้ “มีไปกรีด ยางภาคใต้ แต่ตอนนี้กลับมากรีดที่บ้าน พวกนี้เก่ง กรีดยางสวย หน้ายางเรียบเนียน ไม่มีตุ่มมีอะไรเลย แจ่ว ของเรานี้บางคนนี่กว่าเอาพญานาคมาพันไว้” ในขณะที่บาง คน ประสบการณ์ที่มีเกิดจากการฝึกฝนด้วยตัวเอง “ช่วงแรกๆ ก็เรียนที่นี่ ที่บ้าน ไม่ได้อบรม ผมมาลองกับต้นไม้เลย เข้าก็มาฝึกเอง ฝึกตัวเอง ให้มือชิน ทำอยู่อย่าง นี้ นึ่งอยู่ก็ทำ ไม่ต้องจับอะไร ก็ไปกรีดดู สองวัน ลองของตัวเอง ลองกับหลาน” (Wongsuwan, 2013)

ดังนั้นกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยเฉพาะจำนวนที่ดิน ความรวดเร็วในการยอมรับ
ยางพารา และความเชี่ยวชาญในการทำสวนยางพารา ได้กลายมาเป็นปัจจัยที่ทำให้
เกิดการเปลี่ยนแปลงและการสลับขั้วทางชนชั้น จากผู้ที่เคยเป็นชนชั้นชาวนา
ผู้ยากจน ผู้ที่ครอบครองที่ดินมากกว่าที่ลุ่ม ที่ซึ่งในอดีตถูกมองว่าเป็นชายขอบ
“เป็นป่า ดินไม่ดี ปลูกข้าวได้น้อย แห้งแล้ง ขาดน้ำ” ได้กลายมาเป็นกลุ่มที่ยอมรับ
ยางพาราก่อนคนอื่นๆ เนื่องจาก “มีทางเลือกไม่มากนัก” ดังนั้นเมื่อรัฐนำยางพารา
เข้ามา จึงกลายเป็นคนกลุ่มแรกๆ ที่ยอมรับยางพารา กลายเป็นกลุ่มที่มีรายได้
ที่ให้รายได้มาก ความสำเร็จในการปลูกยาง ได้นำมาสู่การสังสมที่ดินเพิ่มพูนมาก
ขึ้นเรื่อยๆ คนกลุ่มนี้จึงได้กลายมาเป็น “เศรษฐีใหม่” ก่อนคนอื่น และกลายมาเป็น
ชนชั้น “นายจ้าง” ในขณะที่คนที่ครอบครองที่ลุ่มที่มีความเหมาะสมในการทำนา
แต่ไม่เหมาะสมสำหรับการปลูกยาง กลับกลายเป็นกลุ่มชายขอบและส่งผลให้เกิด
ความแตกต่างภายในดังเช่นที่กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้

**ประการที่ 3 การใช้แรงงานในกิจกรรมเชิงเดี่ยวและความตึงเครียด
ด้านแรงงานในภาคเกษตร** ตามความคิดของริกส์ การเปลี่ยนแปลงจากภาค
เกษตรสู่นอกภาคเกษตร การเคลื่อนที่ของแรงงานในภาคเกษตรสู่กิจกรรมนอกภาค
เกษตร ได้ทำให้ริกส์เห็นถึงความตึงเครียดทางด้านแรงงานที่เกิดขึ้นในชนบท
ก่อให้เกิดการแข่งขันทั้งระหว่างกิจกรรมเกษตรและนอกภาคเกษตรและระหว่าง
กิจกรรมเดียวกัน (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 950-952)

แต่ในกรณีของยางพาราแม้ผู้เขียนพบความตึงเครียดของแรงงานระหว่าง
กิจกรรมข้างต้น แต่ความตึงเครียดดังกล่าวกลับมีลักษณะที่ “กลับหัวกลับหาง...
กลับทิศกลับทาง” กล่าวคือ ได้เกิดความตึงเครียดด้านแรงงานระหว่างกิจกรรมใน
ภาคเกษตรด้วยกันและนอกภาคเกษตร ความตึงเครียดดังกล่าวเกิดจากการเคลื่อนที่
ของแรงงานในกิจกรรมนอกภาคเกษตรกลับมาสู่กิจกรรมในภาคเกษตรและการลด
ความหลากหลายของกิจกรรมต่างๆ ลง เหลือเพียงกิจกรรมหลักๆ คือการผลิต
ยางพารา ทั้งนี้เป็นเพราะคุณลักษณะในการผลิตยางพาราเองที่มีกิจกรรมเกือบ
ทุกวันตลอดทั้งปี ส่งผลให้เป็นการผลิตที่ต้องใช้แรงงานมาก ดังนั้นครัวเรือนจึงใช้
แรงงานภายในครัวเรือนเป็นหลักเพื่อลดต้นทุนการผลิต เมื่อความต้องการแรงงาน

ในครัวเรือนมีมากขณะที่ยางพาราให้ความมั่นคงในเรื่องของรายได้ทำให้ครัวเรือนดึงสมาชิกกลับมาจากนอกภาคเกษตรและในภาคเกษตร ครัวเรือนจึงไม่จำเป็นต้องสร้างกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครัวเรือนเอง เนื่องจากผลผลิตยางพาราได้ก่อให้เกิดความมั่นคงอยู่แล้ว ทั้งนี้ความตึงเครียดด้านแรงงานที่เห็นชัดเจนที่สุดก็คือ ความตึงเครียดในภาคเกษตรด้วยกันระหว่าง “ยางพารา” และ “ข้าว” ที่การผลิตข้าวต้องใช้แรงงานในการผลิตเช่นเดียวกันทั้งไถหว่าน ดำ ใส่ปุ๋ย เกี่ยว แต่เนื่องจากแรงงานที่มีน้อย ทำให้เกิดการขาดแคลนแรงงานในกิจกรรมดังกล่าว โดยเฉพาะในกิจกรรมการเกี่ยวข้าวที่ต้องการ “ความรวดเร็ว” ในการเก็บเกี่ยว ส่งผลให้เกิดการแย่งชิงแรงงานระหว่างครัวเรือนในชุมชนเดียวกันผ่าน “การตัดราคา” ค่าจ้าง เพื่อ “ดึง” แรงงานให้เข้ามาทำกิจกรรมกับตน “เขาไปรับจ้างดำนา บ่ไป ไปเก็บขี้ยางดีกว่า กรีดอย่างเดียวได้ 300 กว่า” แต่ก่อนนี้ 250 เต็มที่ มันจะมี 150 แล้วขึ้นมา 200 แล้วขึ้นมา 250 ที่นี้ขึ้นมา 300 เดียวนี้ขึ้นมาอีก” “ทุกวันนี้ไม่ได้แล้ว 300 เลยบ้านอาหงไปนี้ บ้านหนองแวง บ้านดอนยม บ้านห้วยเสือวันละ 350 เขาถึงไปให้ ถ้าไม่จ้างถึง ก็ไม่ไป จ้าง 300 เขาไม่ไป หายาก” “ค่าแรงทางนี้บ่ได้ 300 บ่ได้ มันเลยขึ้นไปอีก 350 เป็นต้นไป 400 ถึง 500 ค่าแรงเคิ้น จ้างบ่ได้ 300 นี้ครับ บ่อยู่ 300” (Khamsuda, 2013; Siyamart, 2013) ในขณะที่ยางพารา “ทุกวันนี้กรีดยางเขานับเป็นมิดเลย มิดละเท่านั้นเท่านี้ ถ้าฝนไม่ตก ถ้าสวนเขาเยอะ สองสามพัน เขานับเป็นมิดไปเลย มิดละ 4-5 พัน ไตเยอะกว่า” ประกอบกับ “เขาทำสวนยาง เขากรีดปุ๊บเขาได้ 400-500 รายได้เขาดี” ดังนั้นจึงเกิดปรากฏการณ์ “สมัยนี้คนงานแย่งกัน คนหนึ่งให้ 320 ผู้นั้นก็ให้ 340 เกียวข้าวข้าวสุกเต็มแล้ว จำเป็นต้องจ้างราคาสูง” “หน้าเกี่ยวแย่งกัน แต่หน้าปักดำไม่ค่อยเท่าไร เพราะหน้าปักดำมันไม่ค่อยเสี่ยง ข้าวสุกแล้วต้องเกี่ยว ถ้าไม่เกี่ยวมันจะร่วง” แม้ว่าหน้าปักดำจะดูเหมือนเสี่ยงน้อยกว่า แต่หาก “ถอนกล้าไว้ อย่าง 500 มัดนี้ไม่มีใครไปมันจะเนา กล้าเนา ก็เสร็จเลย เสียตาย” (Chuang, 2012) นอกจากนี้ยังหมายรวมไปถึงความตึงเครียดทางด้านแรงงานในกิจกรรมนอกภาคเกษตร อาทิ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นแห่งหนึ่งพยายามที่จะจ้างแรงงานเพื่อทำถนนคอนกรีต แต่ “หาคนงานยาก” ทำให้ต้องเปลี่ยนจากการจ้างมาเป็น “ตีเหมา” งานเป็นชิ้น

ประการที่ 4 การกลับมาเป็นเกษตรกรของคนหนุ่มสาว ริกส์ได้เสนอว่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเกษตร (Agrarian change) ใน 3 กระบวนการคือ (1) “การทำให้การดำรงชีวิตแบบท้องถิ่นหมดไป” (A delocalization of living) สะท้อนได้จากการย้ายถิ่น (Rigg, 2012: 1474) การลดลงของขนาดที่ดินเกษตร ทำให้คนหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกหมู่บ้านก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบรรทัดฐานทางสังคม (social norm) การเคลื่อนที่ในเชิงอาชีพทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความพึงพอใจเชิงวัฒนธรรม (cultural preference) คนหนุ่มสาวมองว่าการทำเกษตรเป็นการทำงานหนัก มีสถานภาพต่ำต้อย เป็นกิจกรรมที่ด้อยค่าและต้องการหลีกเลี่ยง รวมทั้งพ่อแม่ก็สนับสนุนแนวความคิดดังกล่าวและพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้ลูกหลานทำงานในไร่นา (Rigg & Parnweel, 2012: 1475) การทำเกษตรได้กลายมาเป็นงานของผู้สูงอายุ (Rigg & Parnweel, 2012: 1475-1476) ก่อให้เกิดความแตกต่างของรุ่น (generation differences) ที่แยกออกจากกันด้วยการทำงาน แบบแผนการใช้ที่ดิน ความสลับซับซ้อนของครัวเรือนและวิถี/กิจวัตรในการบริโภค (consumption practices) ที่เปลี่ยนไป (Rigg & Parnweel, 2012: 1476) เกษตรกรในชนบทรุ่นลูกหลานกำลังเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ไปสู่ชนนอกภาคเกษตร (Francis Molle et al. cited in Rigg, 2005: 176) (2) “การไม่ถูกตรึง (disembedding) อยู่กับครัวเรือนและครอบครัว” อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่ถูกขยายออกข้ามพื้นที่ได้ก่อให้เกิดความท้าทายในเชิงนิยามของครัวเรือนแบบดั้งเดิมกับครัวเรือนแบบใหม่อันเนื่องมาจากการเคลื่อนย้ายของสมาชิกในครัวเรือน โดยครัวเรือนแบบดั้งเดิมที่เคยถูกนิยามในฐานะหน่วยที่อาศัยอยู่ร่วมกัน (co-residential dwelling unit) และถูกนิยามโดยขอบเขตภูมิศาสตร์ที่ใกล้เคียงกัน (geographical propinquity) หรือความใกล้ชิดของสมาชิกและครอบครัวโดยเครือญาติ โดยใช้คำว่าครอบครัว (family) และครัวเรือน (household) สลับกันไปมาเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายของสังคมในเอเชีย แต่เมื่อสมาชิกในครัวเรือนออกไปอาศัยอยู่ยังพื้นที่ห่างไกล ข้ามพื้นที่ ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ จึงนำมาซึ่งการทำทายนิยามที่มีรากฐานอันเนื่องมาจากสถานที่ (Rigg & Parnweel, 2012: 1477) นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการ

ผลิตซ้ำของครัวเรือนโดยการย้ายถิ่น ที่ทำให้ครัวเรือนมีขนาดเล็กลงและมีสัดส่วนของหัวหน้าครัวเรือนที่เป็นหญิงเพิ่มขึ้น ทำให้ครัวเรือนมีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ขนาดของครัวเรือนเล็กลง (Rigg & Parnweel, 2012: 1477) และ (3) “เกิดการแตกออกของหมู่บ้าน-ชุมชน” อันเนื่องมาจากผลประโยชน์ที่หลากหลาย อย่างไรก็ตามในกรณีของยางพาราในลุ่มน้ำห้วยคองกลับเกิดปรากฏการณ์ที่ว่า

(1) ความมั่นคงในเรื่องรายได้และความต้องการแรงงานในครัวเรือนได้ทำให้คนหนุ่มสาวกลับเข้ามาสู่ภาคเกษตรอีกครั้ง ทำให้การย้ายถิ่นลดจำนวนลง ในขณะที่ “แต่ก่อนก็ไปกรุงเทพช่วงที่ยังไม่ได้กรี๊ด ยังไม่มีราคาจะไปหากิน” “บ้านนี้เข้ากันหลายอยู่ ก่อนที่จะมียาง ส่วนมากถ้ามีครอบครัว มีแต่งงานก่อสร้างจะมีรถมารับไป เวลาขึ้นมาก็ขึ้นมาพร้อมกัน บางทีก็ไปรถโดยสาร คนหนุ่มสาวก็ไปคือกัน” แต่หลังจาก ยางกรี๊ดได้ “กลับหมด กลับมาบ้านหมดทุกคน” ในขณะเดียวกันก็ลดการย้ายถิ่นลง “คนไม่เข้าแล้วครับกรุงเทพ ไม่เข้ากรุงเทพแน่นอน” แม้แต่หนุ่มสาวที่จบปริญญาตรีก็ยังเข้ามาหากินอยู่ที่บ้าน “ในหมู่บ้าน คนจบปริญญาตรีไม่ต่ำกว่า 20 คน คนหนุ่ม แต่ไม่ไปทำงานได้ จบเฉยๆ ก็กรี๊ดยาง ไม่ไป ที่ซิมอไชด์ผ่านป็นี่แหละ ป.ตรีทั้งนั้น ทำสวน เขาว่าอิสระ มีที่มีทาง มีสวนยาง พ่อแม่ปู่ย่าตายายแบ่งให้ก็ทำ เขาว่าสบายดี...เด็กหนุ่ม 20 กว่าเขาก็มีเงินคนละสองแสนสามแสน เขาก็ภูมิใจแล้ว”(Khamsuda, 2013; Siyamart, 2013) ดังนั้นการทำเกษตรจึงไม่ได้เป็นเรื่องของผู้สูงอายุอีกต่อไป ความแตกต่างระหว่าง “รุ่น” จึงลดลง รุ่นลูกหลานไม่ได้กำลังเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์ไปสู่นอกภาคเกษตรแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่กลับมาอยู่ในภาคเกษตร เพียงแต่อัตลักษณ์ที่เปลี่ยนไปนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงอัตลักษณ์จาก “ชาวนา” มาเป็น “ชาวสวนยาง”

(2) การย้ายถิ่นกลับมาของสมาชิกในครัวเรือน เพื่อดึงแรงงานกลับมาสู่ครัวเรือน ทำให้สมาชิกในครัวเรือนกลับมาอยู่ใน “พื้นที่เดียวกัน” ครัวเรือนกลับมา มีขนาดใหญ่เช่นเดิมและมีบทบาทหน้าที่เช่นเดิม อาทิ “ก่อนกรี๊ดยางไปทำงานรับจ้างก่อสร้างอยู่ พอเริ่มกรี๊ดก็ไม่ได้ไปไหน มีลูกสองคน ลูกเรียนจบ ม.6 แล้วไปทำงานกรุงเทพฯ ตกงาน พ่อแต่งงาน ก็ให้ลูกสาวมากรี๊ดยางแทน เพราะเลิกกรี๊ดแล้วให้เลี้ยงหลานอยู่ที่บ้าน ฝ้าหลาน” (Wongsuwan, 2013)

(3) สำหรับในประเด็นของการแตกออกของหมู่บ้าน-ชุมชนอันเนื่องมาจากผลประโยชน์ที่หลากหลายนั้น แม้ในปัจจุบันจะยังคงเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก แต่เมื่อ “เงิน” ได้เข้ามาเป็นตัวกลางมากยิ่งขึ้น “การทะเลาะเบาะแว้งก็เพิ่มมากยิ่งขึ้น ต่างคนก็ต่างมีกะตังค์” ความขัดแย้งที่เริ่มปรากฏและมีแนวโน้มที่จะเพิ่มมากขึ้นได้แก่ ความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการแย่งชิงการเป็นเจ้าของสวนยาง

การกลับมาของคนหนุ่มสาวที่เคยอยู่ในเมืองเพื่อเข้ามาเป็นแรงงานในครัวเรือนของตัวเองอาจถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงกลยุทธ์ในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดของครัวเรือนชาวนาลุ่มน้ำห้วยคอง จากที่เดิมอาศัยการส่งออกแรงงานหนุ่มสาวไปสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรในเมือง เพื่อสร้างความหลากหลายให้กับแหล่งที่มาของรายได้ที่จะทำให้ครัวเรือนอยู่รอด แต่เมื่อสภาพราคาเข้ามา รายได้ที่ได้จากการผลิตที่มีเป็นประจำทุกเดือนเดือนละ 2-3 ครั้ง ได้ก่อให้เกิดความมั่นคงในเรื่องรายได้และเพียงพอต่อสมาชิกในครัวเรือน กิจกรรม “กรีดยาง” ที่มีเกือบทุกวันสม่ำเสมอ กิจกรรมการรวมยางที่มีทุกๆ 15 วัน ได้ทำให้ครัวเรือนชาวนาต้องการแรงงานสูงและแรงงานที่ดีที่สุดคือ แรงงานในครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม กลยุทธ์การปรับตัวของครัวเรือนชาวนาลุ่มน้ำห้วยคองไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่กลับมีการแปรเปลี่ยนอย่างเป็นพลวัตรแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มครัวเรือนตามสถานการณ์แวดล้อมที่แปรเปลี่ยนไปและตามศักยภาพของครัวเรือนชาวนาที่แตกต่างกันดังที่ได้กล่าวไปก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงที่ผู้เขียนทำการศึกษา นั้น ราคาขางพาราได้ลดลงอย่างต่อเนื่อง ปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ผู้เขียนเห็นถึงกลยุทธ์ในการปรับตัวของครัวเรือนบางครัวเรือนที่ตอบสนองต่อเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวโดยเฉพาะการกลับไปทำงานในเมืองเหมือนเช่นที่ผ่านมา อาทิ “อยู่ป่ได้สิไปแล้ว ราคาขางตกต่ำ มันว่าราคาขางตกต่ำ มันจะกลับไปทำงานที่กรุงเทพ โรงงานเก่า” “ลูกๆ บอกว่ามันจะไปกรุงเทพแล้ว ถ้าราคาขางเป็นอย่างนี้ สมัยก่อนชวนกันกลับมาจากกรุงเทพมากรีดยางกัน แต่ราคาขางต่ำลง ถ้า 40 ก็ยังพอรับได้” “ผมว่าถ้าราคาขางเป็นอย่างนี้ก็จะอาจจะเข้ากรุงเทพเพราะไม่ไหวแล้ว เพิ่งออกรถมาได้ปีกว่าๆ ไม่หมดงายๆ มัน 72 งวดมันก็ 6 ปีโน้น เพิ่งได้กรีดยาง เพิ่งออกมา เมื่อวานขึ้นก็ไปเสียประกัน หมั้นแปดมันบอกว่ามันเสียค่า

ภาชีด้วย” (Yuenchip, 2013; Loetprasoet, 2013) เป็นต้น แม้ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวจะยังมีไม่มากนักก็ตาม แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงกลยุทธ์ในการปรับตัวของครัวเรือนชาวนาในลุ่มน้ำห้วยคองที่ “พร้อมจะเปลี่ยน” อยู่ตลอดเวลา

ประการที่ 5 การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและการบริโภคแบบเมือง
 ริกส์ระบุว่า ชุมชนได้รับผลกระทบจากการย้ายถิ่น (Rigg & Parnweel, 2012: 1470) ทำให้เกิดการเชื่อมต่อระหว่างชนบทกับพื้นที่เมือง (urban space) และการดำเนินชีวิตแบบเมือง (urban living) (Rigg & Parnweel, 2012: 1478) ใน 4 ลักษณะด้วยกันคือ (1) เกิดการนำเข้าเชิงวัฒนธรรมและสังคมแบบเมือง (Social and cultural remittances) ผู้ย้ายถิ่นกลับบ้านด้วยทัศนคติใหม่ มีทักษะและความชื่นชอบแบบคนเมือง กลับมาพร้อมทั้งมุมมองใหม่ๆ และความทะเยอทะยาน กลายเป็นหนุ่มสาวแบบคนเมือง (urban youths) และปัญญาชนเมือง (urban intelligentsia) จนกลายเป็นตราประทับแบบใหม่ในบริบทของชนบท (Rigg & Parnweel, 2012: 1478) (2) เกิดความแตกต่างในการดำรงชีพระหว่างคนหนุ่มสาวที่ได้เข้าไปทำงานในโรงงาน ทำให้คนหนุ่มสาวเหล่านั้นรับเอาความทันสมัยเข้ามาและเริ่มดำรงชีพที่แตกต่างจากรุ่นพ่อแม่ เป็นความแตกต่างของคนที่มี “รุ่น” แตกต่างกัน (Rigg & Nattapoolwat, 2001: 955) (3) เมืองถูกย่อส่วนมาอยู่ในชนบทผ่านภูมิทัศน์ขนาดเล็ก (micro-landscapes) สะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ที่เปลี่ยนไป (shifting identities) การส่งเงินกลับมายังชนบทอันเนื่องมาจากการย้ายถิ่นทำให้มีเงินทุนเข้ามายังท้องถิ่น เกิดการสร้างพื้นที่แบบเมือง นับตั้งแต่มินิมาร์ทไปจนถึงร้านเสริมสวยและ (4) ผู้ย้ายถิ่นได้นำเอานิสัยการบริโภคแบบเมืองกลับมาด้วย (urban consumer practices) และเปลี่ยนจากผู้ผลิตในชนบท (rural producers) มาเป็นผู้บริโภคในเมือง (urban consumers) ทำให้ครัวเรือนชนบทเป็นพื้นที่ที่มีภาพลักษณ์ของการแทรกซึมเชิงการบริโภค (consumption infiltrate) (Rigg & Parnweel, 2012: 1478) เกิดการเปลี่ยนรูปของพื้นที่ชนบทจากพื้นที่ของการผลิต (production) มาสู่พื้นที่ของการบริโภค (consumption) (Rigg & Ritchie, 2002: 359)

ประเด็นนี้ผู้เขียนสนับสนุนข้อเสนอของริกส์ซึ่งสะท้อนได้จากปรากฏการณ์ที่ปรากฏในภาคสนามกล่าวคือ

(1) สถาปนบ้านเรือนที่ถูกรับปรุงและหรือสร้างขึ้นใหม่ “บ้านก็ปรับปรุง ยกบ้านขึ้น ถมที่ กัดกแต่งหลายเหมือนกัน เมื่อก่อนต่ำกว่านี้ ยกเปลี่ยนเสาปูนใหม่ เห็นเยอะ หน้าแล้งหน่อยก็พวกก่อสร้างเข้ามาเยอะเหมือนกัน เดิมบ้านแข่งขันบ้าง บางบ้านเหมือนบ้านในเมือง” (Khetburi, 2013)

(2) “รถ” ปริมาณยอดขายหรือการให้สินเชื่อรถที่เพิ่มมากขึ้นทั้งรถมอเตอร์ไซค์ รถกระบะและรถเก๋ง “พอสร้างบ้านเสร็จหารถมานั่ง...พอหารถนั่งได้เสร็จ...พอขายพุ่งขึ้นมาก็หันหน้าไปซื้อทองมาใส่แข่งกัน บ้างครั้งก็เปลี่ยนรุ่นรถเป็นฟอร์จูนเนอร์ ปาเจโร่ แข่งรุ่นกัน” “รถใหม่หลาย รถเก๋งป็นี่หลาย จอดทุกเรือน” “ร้อยละ 90 มีรถ บางคนก็สองคันสามคัน เหมือนผู้ใหญ่เฒ่า มีลูกจกคนก็มีรถตามนั้น ผู้ใหญ่มี ยางหลาย 200-300 ไร่” “มีการเปลี่ยนแปลงไปเยอะคือ มอเตอร์ไซค์มีใครมีม៉ัน แต่ก่อนคนมีจักรยานขี่ก็ดีใจแล้ว ถ้าไปนาก็เดินไป ทุกวันนี้ เดินไม่ถึง นามมอยู่ห้วย นี้เอง แต่ไปก็ต้องขึ้นรถไป แต่ก่อนก็เดินไปแค่นี้เอง เดินหรือขี่มอเตอร์ไซค์ แต่เดี๋ยวนี้ ไปไร้ก็มีใครมีม៉ัน” ในปัจจุบันรถโดยสารในหมู่บ้านจึงหายไป “ก่อนมีรถโดยสารประจำบ้านเรา 2 คัน ตอนนีไม่มีใครนั่งแล้ว ใครๆ ก็มีรถไปตลาด รถเที่ยว ไม่มีแล้ว ของใครของมันแล้ว เป็นยุคใหม่ รถส่วนตัว เฉลี่ยมีทุกครัวเรือน รถมีทุกครัวเรือน รถเครื่องครัวเรือนละสามคันสี่คันพ่อแม่ลูก วัตถุประสงค์ก็สะดวก หาได้แข่งขันกัน เรื่องวัตถุประสงค์นี้แหละ” (Khamsuda, 2013; Siyamat, 2013; Somsri, 2013; Thasi and Yangsen, 2013; Wongsuwan, 2013)

(3) พฤติกรรมการจับจ่ายใช้สอยในไฮเปอร์มาร์เก็ตขนาดใหญ่หรือขนาดย่อมที่เข้าไปอยู่ในท้องถิ่น “มีคอนโซนนี้ไปโลดส่มากที่สุด ปากคาค ไช้ ไปนั่งดูคนรู้จัก ไปยืนรออยู่ข้างหน้า รู้จักกันหมด จะเยอะที่สุดในโซนนี้เพราะว่ารายได้จะเยอะ คนมีที่เยอะ คนมีรายได้เยอะ ไปนั่งเช็คดูได้เลย โลดสปากคาค คนมีแรงซื้อ” (Khamsuda, 2013) หรือการเข้าถึงของตลาดนัดที่มีประจำทุกวันผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปในแต่ละหมู่บ้านอันเนื่องมาจากความสามารถในการใช้จ่ายของครัวเรือนที่มีมากขึ้น “ถ้ายังมีราคาก็บูมแน่แถวนี้ ตลาดแต่ละวัน ถ้านัดไหน ไม่มีที่จอด รถ อย่างวันนี้นวันศุกร์ปากคาคไปดูเถอะ เข้าตลาด รถวิ่ง รถเยอะ ไปดูหะวะวันนี้ ไม่มีที่จอดรถ ตามเส้นทางหาที่จอดยาก ตลาดดี ไปบึงกาฬก็เหมือนกัน” (Uporakhot,

2013) “สมสนุกตลาดวันศุกร์ ที่ศาลากลางบ้าน วันจันทร์อยู่โป่งไฮ วันอังคาร.. จะครบแล้ว วันศุกร์มาตลาดนี้แต่ก่อนมีรถโดยสารเดี๋ยวนีไม่มี ผมก็เล่นรถโดยสาร สมสนุกปากคาคัด เดี๋ยวนีตลาดย้ายมาหาบมีรถแล้ว อยากได้อะไรก็ไปซื้อตลาด สะดวกสบาย” (Wongsuwan, 2013)

ส่วนภาพของการหาปลา การหาผักหญ้าตามหนอง คลอง บึงลดลง หรือกลายเป็นกิจกรรมของผู้สูงอายุที่ไม่ได้หามาเพื่อยังชีพเท่านั้น แต่หามาเพื่อจำหน่ายให้กับคนในชุมชนที่เปลี่ยนจาก “ผู้หา” มาเป็น “ผู้ซื้อ” “ซื้อเป็นหลัก ไม่ค่อยหากินเองซักเท่าไร เข้ามาก็ซื้อ ค่ำมาก็ซื้อไม่มีเวลาทำ” “ปลาไม่ค่อยจะมี ซื้ออย่างเดียว ซื้อส่วนมาก ร้านค้าซื้อส่วนมาก เข้าเย็น คนไม่ได้ออกไปหาอาหารพื้นเมืองเหมือนแต่ก่อน ไม่เหมือนแต่ก่อนนี่ยังเป็นป่าอยู่ หาอะไรก็ง่าย ทุกวันนี้ต่างคนต่างทำธุรกิจกันก็คืออย่าง มันลำบากหน่อย ถ้าไม่ทันก็ไม่ได้ต้องรีบ เงินก็หมุนเวียนพอได้ใช้แต่รีบ” “พวกกรีดยางจะไม่ค่อยมีเวลาหา ซื้อมากกว่าการใช้จ่ายเยอะ” “แต่ก่อนหาปลาหลาย ส่วนน้อยยังทำอยู่ ้วยหนุ่มสาวซื้อเอา” (Daonoi, 2013; Thasi and Yangsen, 2013; Wongsuwan, 2013)

ดังนั้น “เวลา” จึงกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญของการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะในช่วงฤดูฝนที่ “เวลา” ถูกนำไปใช้ในการเก็บเกี่ยวผลผลิตให้ทันกับฝนที่นำมาซึ่งความไม่แน่นอน ดังนั้นการกลับมาของสมาชิกในครัวเรือนจากเมืองสู่ชนบทเพื่อเข้ามาสู่การผลิตยางพาราทั้งในครัวเรือนและการรับจ้างได้นำวิถีการบริโภคแบบเมืองกลับมาด้วยเหมือนดังที่ริกส์ได้เสนอไว้ “เป็นคนรุ่นใหม่ เขามีอะไรอยากได้ อยากให้เท่าเทียมเขา”

บทสรุป

กล่าวโดยสรุป เนื่องจากสังคมชนบทมีความแตกต่างหลากหลาย โดยเฉพาะความแตกต่างในเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับผลผลิตทางการเกษตร ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่ “เร็ว และ “แรง” อย่างเช่นในปัจจุบัน อันเนื่องมาจากการเข้ามาของยางพารา “พืชมหัศจรรย์” ที่ไม่มีใครคาดคิดมาก่อนว่าจะสามารถเจริญเติบโตขึ้นได้ในภูมิภาคนี้ ดังนั้นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงของสังคมด้วยการ

นำเสนอภาพเหมารวม (over-generalization) ของการเปลี่ยนแปลง จึงอาจทำให้เรา “มีความเข้าใจคลาดเคลื่อน” จนถึงกับทำให้เรา “ไม่สามารถทำความเข้าใจ” กระบวนการเปลี่ยนผ่านของชนบทได้ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของชนบทยังไม่สามารถระบุได้ว่าจะมีการเปลี่ยนผ่านจากระบบหนึ่งไปอีกระบบหนึ่งอย่างชัดเจน ถาวร ไม่เคลื่อนไหว แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีพลวัตและมีความซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละครัวเรือนที่มีความหลากหลาย ดังนั้นในทัศนะของผู้เขียน ความมหัศจรรย์ของยางพาราคงไม่ได้อยู่ที่ “ราคาของยางพารา” ที่นำไปสู่การเป็น “เศรษฐกิจใหม่สวนยาง” แต่ความมหัศจรรย์ของมันกลับอยู่ตรงที่ “พลัง” ในการฉายภาพให้เราได้เห็นถึงความหลากหลายและความซับซ้อนของผู้คนในชนบท ที่ทำให้เรามองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของชนบทว่า “กำลังเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัตอีกครั้งหนึ่ง”

เอกสารอ้างอิง

- Chuang, Rewutbun. (2012, October 16). **Interview.** Official of Bueng Kan Agriculture, Bueng Kan Province, Thailand.
- Daonoi, Somphon. (Assumed Name). (2013, January 15). **Interview.** People in Ban Pathum Rat, Bueng Kan Province, Thailand.
- Hydro and Agro Informatics Institute. (2556). **Mekong.** Retrieved 25 October, 2556, from <http://www.haii.or.th>
- Khamsuda, Sawaeng. (2013. August 2). **Interview.** Head of a Group of Villages, Ban Khlong Khem, Bueng Kan Province, Thailand.
- Khetburi, Chaloeophon. (2013. June 12). **Interview.** Official of Amphoe Bueng Kan Agriculture, Bueng Kan Province, Thailand.
- Li, Zhe & Fox, Jeffeson M. (2012). Mapping rubber tree growth in mainland Southeast Asia using time-series MODIS 250 m NDVI and statistical data. **Applied Geography**, 32, 420-432.

- Loetprasoet, SomKhit. (2013, January 29). **Interview**. People in Ban Chaiphon, Bueng Kan Province, Thailand.
- Rigg, Jonathan & Ritchie, Mark. (2002). Production, Consumption and Imagination in Rural Thailand. **Journal of rural studies**, **18** (4). 359-371.
- Rigg, Jonathan & Nattapoolwat, Sakunee. (2001). Embracing the Global in Thailand: Activism and Pragmatism in an Era of Deagrarianization. **World Development**, **(29)**, 945-960.
- Rigg, Jonathan, Salamanca, Albert, and Parnweel, Michael. (2012). Joining the Dots of Agrarian Change in Asia: A 25 Year View from Thailand. **World Development**, **(10)**, 1469-1481.
- Rigg, Jonathan. (2005). Poverty and livelihoods after full-time farming: A South-East Asian view. **Asia Pacific Viewpoint**, **46** (2). 173-184.
- Rigg, Jonathan. (2006). Land, Farming, Livelihoods and Poverty: Rethinking the Links in the Rural South. **World development**, **34** (1). 180-202.
- Siyamat, Suchit. (2013, July 23). **Interview**. Head of a Group of Villages, Ban Pathum Rat, Bueng Kan Province, Thailand.
- Somsri, Thongsuk. (2013, August 1). **Interview**. Head of a Group of Villages, Ban Charoen Samakkhi, Bueng Kan Province, Thailand.
- Thasi, Daeng and Yangsen, Dam. (Assumed Name). (2013, January 15). **Interview**. People in Ban Si Ubon, Bueng Kan Province, Thailand.
- Thipintharom, Thongphun. (2013, August 1). **Interview**. Head of a Group of Villages, Ban Nong Mu, Bueng Kan Province, Thailand.
- Uporakhot, Panthepwimonrat. (2013, July 2). **Interview**. Head of a Group of Villages, Ban Si Suk Phatthana, Bueng Kan Province, Thailand.
- Wongsuwan, Thawin. (2013, June 15). **Interview**. People in Ban Som Sanuk, Bueng Kan Province, Thailand.
- Yuenchip, Udom. (2013, May 18). **Interview**. People in Ban Som Sanuk, Bueng Kan Province, Thailand.